

СТАНОВИЩЕ

от проф. д-р Маргарет Димитрова (Софийски университет „Св. Климент Охридски“)

за труда на Галина Никодимова

„Константин Петкович като езиковед и лексикограф“,

дисертация за придобиване на образователната и научна степен
„доктор“

в научно направление 2.1. Филология; научна специалност:
Български език.

Дисертацията на Галина Никодимова е посветена на една малко изследвана в българската наука, но важна и актуална тема – речниковото дело и лингвистичните възгледи на Константин Петкович. Основна цел е да се анализира неговият българо-руски речник в контекста на идеалите и филологическото знание на Българското възраждане и славистичната наука от XIX в. Още в началото искам да отбележа, че този речник е запазен само в ръкопис, което е допълнително предизвикателство за дисертантката. Тя е трябвало да усвои методите на работа с ръкописни източници.

За постигането на поставената цел Галина Никодимова се е запознала с живота и делото на видния български възрожденец и дисертацията ѝ е принос в уточняване на страни от неговата дейност не само като филолог, но и от дипломатическата му кариера, литературните и научните му занимания в контекста на известното за културния и научен живот в Русия и Европа и за стремежите и идеалите на българските възрожденци от първата половина на XIX в. Наложително е при така поставената задача да се представи духовният и интелектуален климат на Българското възраждане, което авторката е направила успешно¹. Подходяща за поставената тема е частта, в която е обобщено постигнатото в българската наука относно идеите за книжовен език през Възраждането, за създаване на речници и граматики на славянските езици през първата половина на XIX в. – така е представена културната и научна атмосфера, в която се формира и работи К. Петкович.

Приноси са уточненията, които Г. Никодимова прави за живота на Константин Петкович, като се позовава на новоиздирени и публикувани от нея документи. Похвално е, че тя не се подава на произволни тълкувания, не налага върху миналото съвременни представи и амбиции, а аргументирано, чрез извори, развенчава неточни формулировки

¹ Макар че на места в тази първа уводна част на дисертацията не става ясно на читателя с каква цел се привеждат определени данни, например защо авторката е обърнала внимание на въпросите за икономическото развитие и специално на производството на шагренови кожи и търговията с тях във Велес – още тук би трябвало да постави бележка, че тя се спира на този факт, защото семейството на Константин Петкович е от Велес.

и преднамерени твърдения и дори фалшификации в науката. Показани са връзките, познанствата на Петкович с най-добрите учени слависти по онова време в Русия, Прага, Виена и др. Ценна е частта, в която чрез цитиране отново на изворите се проследява посещението на К. Петкович на Света Гора и публикациите му. Дисертантката се е запознала и с дейността и на Виктор Григорович и отново представя контекста, в който работи К. Петкович. От анализите на Г. Никодимова става ясно, че той е и първият преводач от словенски на български, като избира произведение с тема, значима за българската история – Борис Покръстителят. Както и останалите биографични бележки, така и проследяването на дипломатическата му кариера не е самоцелно в дисертацията, то го показва като високообразован и интелигентен човек, справящ се със сложни дипломатически задачи, полиглот, универсална личност, принадлежаща на световния елит, която милее за родното, за „тъжна България“.

Първата глава на дисертацията е посветена на приноса на Константин Петкович за формиране на българското научно езиковедие. Убедително е защитена тезата, че макар и кратки, бележките на автора върху българския език и диалектите му са приноси и непознати на българското езиковедие – най-вече разясненията му при превода от немски на руски на студията на Фр. Миклошич „Lautlehre der bulgarischen Sprache“ (Wien, 1851). Г. Никодимова с основание вижда основните приноси на К. Петкович в следното: очертаване на границите на българското езиково землище; изказване на хипотези за причините, довели до диалектното членение (особено интересни са бележките му за влияние на църковните книги и редовното им четене/ слушане за подържане на „висока“ книжовна норма); определяне на двете главни наречия и подчертаването на единството на българските диалекти; формулиране на правилата за разволя на ятовата гласна в различните диалекти, за редукцията на неударените главни и др.; а също така и в представянето на морфологични явления, например формите за бъдеще време със спрегнат глагол и със съкратен инфинитив. Тук трябва да подчертая, че авторката гледа на възгледите на Петкович през двойна призма, което е предимство на дисертацията ѝ: от една страна, сполучливо ги полага в контекста на тогавашното знание за българския език, а от друга, ги сравнява с постиженията на съвременното езиковедие. И това се прави за първи път в науката и е образец за плодотворна методика на работа с източници от друга епоха. Цялото ѝ изложение аргументирано налага извода, добре формулиран от нея, че Константин Петкович е бил проникновен и обективен филолог, който, макар и кратки, прави точни наблюдения, произтичащи от познаването на различни диалекти на българския език. Според Г. Никодимова тези възгледи са залегнали и при изработване на неговия българо-руския речник. На този речник е посветена основната част на дисертацията.

С основание дисертантката проследява развитието на лексикографията през Българското възрождение и съществуващите спорове. Целта е отново да контекстуализира трудът на Петкович, като държи сметка за спецификата му, тя пише: „Константин Петкович е първият българин, който поема отговорността извън България да състави двуезичен речник, в който активен е българският език.“ (стр. 106). В този дух плодотворно е и очертаването на тенденциите и постиженията в руската лексикография, защото Петкович е възпитаник именно на тази среда, а негов учител е И. И. Срезневски.

Тя изказва хипотезата, че именно руският учен може да е бил вдъхновител и дори поръчител на речника на Петкович, той може да е дал и идеите как да се представят реалии – авторката цитира негови препоръки към други лексикографи. Освен това, оценява свършеното от К. Петкович не само в контекста на руската и българската лексикография от XVIII–XIX в., но и от гледна точка на теория на лексикографската дейност и изработените в науката до днес типологии на речници, което е още едно предимно на дисертацията ѝ.

Дисертантката внимателно анализира стила и структурата на речника (хубава идея е, че е направила диаграми, показващи разпределението на заглавните думи по букви, относителния дял на отделните части на речта, разпределението на видовете еквиваленти), като го включва в съществуващи класификации на речниците и дискутира успешно въпроси за метода и целите на работата на автора му, за познанията на Петкович, като привежда доказателства за неговата старателност, взискателност и прецизност. Обективно тя показва, че Петкович представя предимно домашна лексика, понякога с различен изговор в различните български диалекти, и не се подава на словотворчество, а търси и източници на книжовна лексика покрай битовата, като понякога дава етимологични бележки (при 17 лексеми), понякога показва приемствеността със средновековния български език (прави справки с изданието на Клоцовия сборник от XI в.). Компетентно в дисертацията е направен анализ на графиката и правописа на българските думи в българо-руския ръкописен речник на Константин Петкович, като са отчетени разликите с етимологичния правопис на Найден Геров (според правилата на т. нар. Пловдивска школа). Похвално е, че в класифицирането на лексемите, включени в изследвания речник, дисертантката се обърнала към етимологичния принцип (макар тук да са нужни още уточнения, като се вземе материал и от други речници, освен от Старобългарския речник, 2009, например по-близо до *лозе* е *лозие*, отколкото *лоза*, *заборавам* не се свързва със *забыти*), както всъщност е постъпвал (макар и непоследователно) самият автор на речника, като е търсел аналози на българските думи в Копитаровото издание на Клоцовия сборник.

С вещина дисертантката е класифицирала и заемките в речника и е публикувала пълни списъци, като приятно впечатление прави, че тя е разграничила османизмите според произхода им (от персийски, арабски, турски, гръцки). Професионално е направено и разграничението на лексемите по тематични области. Особено ценни са наблюденията на Галина Никодимова за случаите, в които в речника е дадено енциклопедично значение на специфични за българския бит и празници думи – както самата тя отчита, това е безценен извор за културата и менталността на българина в средата на XIX в.

Представената дисертация е вещ професионален труд, който впечатлява с широкия контекст, в който се ситуират изследваните явления. Това е според мене най-верният път за оценка на труда на нашите предшественици – той може да бъде разбран и оценен само ако се сравнява с тенденциите, предпочитанията, знанията, постиженията, лутанията на съответната епоха. Стойността на дисертацията се повишава не само от представяне на широкия културен и научен контекст в българските земи и Русия, но и от

непрекъснатите сравнения с речниковото дело на Неофит Рилски и Найден Геров, с възгледите (чрез конкретни цитати) на И.И. Срезневски и др. учени от онова време. От друг ъгъл се разкрива работата на Константин Петкович чрез сравнения с постиженията на съвременната наука – дисертантката вярно е открила онези страни на неговите възгледи и познания, които приема и съвременната наука, подчертала е тези качества на работите му, с които той поставя начало – на преводи от словенски на български, на формулиране на правилото на ятовия преглас и др.

Както самият текст на дисертацията, така и приложената библиография показва, че дисертантката се е запознала с богата литература, включително с най-новите проучвания в дадена област или по даден въпрос. И тази литература обхваща редица научни области. На нейно място обаче бих избегнала формулировката „Според изследователите на епохата се формират няколко академични дестинации ... “ – тук би трябвало да се цитира кои са тези изследователи и къде са писали за това.

Като цяло смятам, че дисертацията е постижение и е принос към историята на българското езикознание и култура. Като член на журито, без всякакво колебание, ще гласувам на Галина Никодимова да ѝ се присъди образователната и научна степен „доктор“.

13.IX. 2018 г.

Гр. София